

*о. С. С. Сабол (Зореслав), ЧСВВ,
м. Детройт, США*

ЗРОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СВІДОМОСТІ СЕРЕД МОЛОДІ ЗАКАРПАТТЯ В 1930--Х РОКАХ

Оце буде тема, яку я хотів би висвітлити з нагоди сьогоднішньої наукової конференції, що проводиться під заголовком «Українські Карпати: етнос, історія, культура».

Я буду говорити в історичному аспекті, а історик повинен холоднокровно трактувати як радісні, так і трагічні моменти минулого, і я вже наперед прошу вибачити, що, будучи активним учасником відродження нашої молоді на Карпатській Україні й живим, наочним свідком найвищого кульмінаційного спалаху того відродження — створення самостійної Карпато-Української Держави в Хусті дня 15 березня 1939 року, я, може, не буду могли аж на 100 процентів бути холодним і бездушно говорити про те, чим усі ми горіли, палахкотіли в тих 30-х роках. Сьогодні я можу спокійно й на 100 процентів об'єктивно хіба тільки дякувати Господу Богу за його благодать, що я міг бути учасником того історичного потягу до волі і з тим солодким почуттям лягати до гробу.

Люди нового покоління русинів-українців по цьому боці Карпат, а ще більше гості з-поза Карпат, слухаючи чи читаючи про створення самостійної української держави на Закарпатті в 1930-х роках, мусять дивуватися й запитувати, як це могло статися, що народець несповна одного мільйона населення міг створити державу і збройно виступити проти окупанта, а потім ще й наїзника. Як могло це статися?

Щоб коротко відповісти на ці запитання, я зверну увагу шановних слухачів на два особливі, основні, моменти в давнішій і новішій історії Закарпаття.

1. Першим і основним моментом у наростанні української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930-х роках я вважаю голос крові. Це не патріотична фраза, а історичні факти.

Ми, що були молоддю на Закарпатті в 30-х роках, не знали, хто ми, звідки ми взялись на цій чудовій землі За-

карпаття, бо більшість із нас виростала ще в мадярських школах, до першої світової війни чи під час неї. Ми знали тільки, що ми — русини, чи угрорусини, а руська школа за Чехословаччини казала нам, що ми «руссіє».

Поволі ми довідувалися, що наші предки прийшли сюди звідкись із Русі, від Києва, разом з уграми в IX столітті. Угри у своїй мандрівці з Азії до Європи 95 років сиділи в околицях Києва й відпочивали. Ми були горді з того, що угри-мадяри мали багато руських слів і назв у своїй мові, головню що торкається домашнього господарства. Але поволі ми довідувались і про те, що наші предки жили на Закарпатті ще й до приходу мадярів.

Як широкі простори древнього Києва заселяли племена полян, древлян, сіверян, на Волині дуліби, над Дністром уличі, так по обох схилах Карпат жило плем'я білих хорватів. Усі ті племена потім були об'єднані в державі Київської Русі, і їх називано русичами, русинами. Про плем'я білих хорватів згадує наш літопис «Повість временних літ», а також анонімний автор літопису угрів «Геста Гунгарорум». Широко про білих хорватів пишуть такі історики, як М. Грушевський, Наталія Полонська-Василенко, Михайло Лучкай, А. Бонкало, А. Годинка, К. Мейсарош, Л. Нідерле, І. Бідерман, О. Петров та ін. сучасні автори, кращі історики.

Анонімний автор угорського літопису «Геста Гунгарорум» під роком 862 розповідає про перехід угрів із Київщини до наддунайської рівнини та й додає, що з уграми «прийшло багато рутенів», русинів, що провели угрів від Києва аж до Закарпаття.

Тон самий угорський літопис згадує про факт: коли між синами київського князя Володимира В. настали міжусобиці, то в записі під роком 1031 сказано, що король угрів Степан I призначив свого сина Емерика «князем русинів», що підтверджують кращі мадярські історики, як А. Годинка, Уйфалвай, Мейсарош. До того часу, як пишуть найповажніші українські історики М. Грушевський, Наталія Полонська В., Д. Дорошенко, М. Лучкай, М. Андрусак, М. Лелекач, за часів князя Олега (880—912), Святослава (964—972), а потім за Володимира Великого Закарпаття належало до Київської держави, як також пізніше, галицький князь Лев, син Данила, прилучив Закарпаття до Галицько-Волинської держави в роках 1281—1321. Отже, рівно на 40 літ.

Крім того, знаємо, та й угорський літопис підтверджує, що «багато русинів» із Київщини, а потім і з Галичини

пришло на Закарпаття за часів королів Андрія I (1046), Коломана в XII столітті та колоністи з Київщини за короля Володислава в XIII столітті, коли Угорщина була спустошена татарською навалою.

У XIV столітті, 1398-го року, прийшла з Київщини *чи* не найбільша маса переселенців під веденням подільського князя Теодора Корятовича, чого жоден історик не може заперечити. І кількість тих переселенців дехто доводить до 40.000.

Але чи не найбільш переконливим доказом спільноти людності на Закарпатті із сусідніми українськими землями є мова закарпатських русинів, її різні діалекти.

Один із найкращих закарпатських авторитетів Михайло Лучкай у вступі до своєї «Граматики Славо-Рутена», виданій у Будині 1830 р., пише, що він видає «граматику руської мови, якою говорять в Україні, Галичині, Буковині та Підкарпатській Русі». Цю граматику з ентузіазмом прийняла Галичина, яка до того часу не мала своєї власної граматики.

А один із славної п'ятірки наших науковців, як П. Лодій, М. Балудянський, Ю. Гуца-Венелін, які не мали можливості працювати на своїй рідній землі під Карпатами і стали професорами університетів у Львові, Кракові, Петербурзі, др. Іван Орлай, директор ліцею в Ніжині та Одесі, член Академії наук у Петербурзі, може, навіть невідомо цінну послугу зробив своєму народові на Закарпатті, коли у виданні тієї Академії р. 1822 написав, що русини за Карпатами «і до днесь сохранили приверженность к православной греко-католической вере і русській язык с таким наречієм, которое гораздо чище нинішного Кіевскаго». А в статті «О Югозападной Росіі» написав, що русини прийшли за Карпати «не із Червоной Руси, а з окрестностей Киева, туда поселилися вместе с уграми, а потом во время нападеній Литви на Киев. Они говорят чистим русским, киевским наречієм». Ця цитата взята із праці Е. Недзельського: «Очерк карпаторусской литературы» (Ужгород; 1932, с. 112).

Твердження науковців, як Мих. Лучкай, др. Іван Орлай, пізніше проф. Євген Перфецький та др. Іван Панькевич (а це не були порожні голови), що мова наших русинів належить до групи північно-української, якою говорить населення Холмщини, Волині, Київщини та Чернігівщини, — силою факту існування в нас доводять до висновку, що наші русини під Карпатами мусили прийти сюди з тих колишніх губерній, якщо говорять діалектами тих губерній.

Свідомість того, що ми не самі по цьому боці Карпат у чужому морі, що наші рідні брати повише Карпат живуть великими скупченнями в Галичині, Волині та Київській Русі, — свідомість того розбуджувала в нас гордість і відвагу. Ми не самі, ми — сини великого руського народу, з яким рахується Європа, весь культурний світ. Правда, про Україну ми знали дуже мало. Та тоді нас це ще не цікавило.

2. Цю гордість ще більше зміцнювала в нас свідомість того, що ми не є народом тільки самих селян і пастухів, бо ж у нас була і шляхта, було боярство, аристократія. Сини наших князів одружувалися з дочками королів і цісарів європейських народів, а європейські королі-імператори одружувались із дочками наших князів, володарів.

Уже перший, що виріс до рівня володарів Європи, Володимир Великий, свідомий своєї гідності та своєї сили, володар колосальної держави від Чорного моря до Кракова та границь німецької імперії — відважився вимагати, щоб цісарі могутньої Візантії Василь II та Костянтин віддали за нього свою сестру Ганну. Ця Ганна мала сестру Теофанію, віддану за німецького цісаря Оттона II, а її син Отто III був учнем ученого папи Сільвестра II. Тим одним кроком одружений з сестрою візантійських цісарів Володимир відкрив для свого народу двері до величної, пишної візантійської культури й увійшов у коло європейських культурних народів. Володар християнської держави Русі-України став у ряді найвидатніших володарів Європи.

Літопис згадує, що Володимир «мав любов» з навколишніми князями, з Болеславом Лядським, зі Стефаном Угорським, з індріхом Чеським. Така ж любов була між ним і скандинавськими володарями. Олаф Трігвісон, пізніший король Норвегії, був другом Володимира і, як подають скандинавські «саги», якийсь час жив у Володимира в Києві.

Своїх дітей Володимир одружив з членами родини західноєвропейських володарів.

Старший син Святополк одружився з дочкою польського князя Болеслава Хороброго. Ярослав — з дочкою короля Швеції Олафа Інгігердою-Іриною; дочка Премислава — одружена з угорським королем Ладиславом Лисим; друга дочка — з чеським королем Болеславом Рудим; третя — Марія-Доброніга — з Казиміром Обновителем, королем Польщі.

Починаючи вже від дітей Володимира Великого знаємо, що Ярослав Мудрий одружився з дочкою шведського ко-

роля Олафа, його дочка Анастасія Ярославна вийшла за угорського короля Андрія, Єлизавета Ярославна — за короля Норвегії Гаральда Гардранда, Анна Ярославна за французького короля Генріха, Святослав Ярославич одружився з німецькою княжною Одою, Ярополк Ізяславич — з німецькою княжною Кунегундою і т. д. Вчені Наталія Полонська та Микола Чубатий нарахували понад 30 українських князів і князівен, одружених з князями, королями, цісарями європейських царських родів.

Моїй генерації, що народилась і почала студіювати за часів цісаря Франца Йосифа, імператора великої багатонаціональної Австрії, це імпонувало й наповнювало нас гордістю за те, що з нашими княжими і родами рахувалася вся імперіальна Європа. Ні, ми не тільки селюки та пастухи, як дехто, може, думає собі про українців на Закарпатті.

Третім важливим і основним моментом у наростанні української свідомості серед молоді Закарпаття в 1930-х роках я вважаю нестримне тяжіння закарпатців до матірнього краю.

Це зовсім природно, що населення Закарпаття, яке прийшло з Київщини, весь час горнулося до своєї колиски, до матірнього краю на північ від Карпат. Цим тяжінням позначена майже вся дальша історія Закарпаття, хоч пізніша денационалізаційна політика мадярів дуже пильно опікала русинів від зв'язків з їхніми найріднішими з-поза Карпат і багнетами охороняла границі Закарпаття від інших українських земель.

Зв'язки Закарпаття з матірнім краєм проявлялися спочатку тільки на церковно-релігійному полі.

Церковно-релігійні зв'язки Закарпаття з Галичиною та Києвом мали за основу спільну віру. Знаємо з грамоти царгородського патріарха Антонія від 14 серпня 1391 року, виданої для Грушівського монастиря на Закарпатті, що духовенство й вірні цього краю церковно підлягали царгородському патріархові. Про самостійне мукачівське єпископство говориться перший раз 1491 року у грамоті угорського короля Володислава, виданій на ім'я мукачівського єпископа Івана. До того часу, отже, аж до кінця XV століття, як доказують проф. Євген Перфецький та Олексій Петров, православні вірні та духовенство на Закарпатті підлягали православним єпископам Перемишля в Галичині, а найбільше на схід висунені області Закарпаття підлягали, правдоподібно, православним єпископам у сусідній Молдавії. Щоб покласти край усяким зв'язкам карпатських русинів

з Перемишлем і Києвом чи Молдавією, угорська католицька ієрархія почала вимагати від уряду, щоб створити для русинів окреме православне єпископство в Угорщині. І створено його у Василянському монастирі в Мукачеві.

Але і православні єпископи Закарпаття висвячувались у Києві, а деколи і в Галичині. І від 1491 року майже самі тільки вони підтримували зв'язки з матірнім краєм по той бік Карпат. Про це свідчить і пізніший цікавий факт ув'язнення православного єпископа Тарасовича протестантським князем Юрієм Ракоцієм 13 грудня 1646 року за переговори з латинським єпископом Ягера у справі унії з Римом. Єпископа, нарешті-таки, випущено на волю, але під умовою, що він перестане змагати до унії з Римом, перестане підтримувати зв'язки з православними єпископами в Галичині та що вижене з єпархії всіх священників-галичан. Все ж до унії з Римом дійшло 1646 року, а нові, тепер уже греко-католицькі єпископи далі підтримували зв'язки з Галичиною, як ось єп. Симеон Блажовський 1738 р. поїхав до Львова по єпископське висвячення, яке й дістав з рук митрополита Атанасія Шептицького. А ще далі в тій справі пішов його пізніший наступник єп. Андрій Бачинський (1773—1809).

Єпископ Андрій Бачинський — найвизначніший з усіх закарпатських єпископів. Він визволяв єпархію від володіння ягерських латинських єпископів, він висилав василянських ченців Мукачівського монастиря до Києво-Печерської лаври вчитися монашого подвигу, він брав живу участь у створенні спільної з галичанами Генеральної Семінарії «Барбареум» у Відні, він вживав заходів, щоб мукачівську єпархію прилучити до митрополії у Львові, про що детально описує історик Юліян Пелеш у своїй двотомній праці про унію греко-католицької церкви з Римом.

Але не тільки церковні зв'язки підтримувало Закарпаття з братами з-поза Карпат. Закарпатський історик др. Василь Гаджега пише, наприклад, про звіт єпископа Мануїла Ольшавського, у якому передруковано десятки книг, привезених із Галичини та України, що переховувались тоді по парафіяльних церквах Закарпаття. А історик о. Іриней Кондратович підкреслює, що 1827 р. привезено на Закарпаття 530 Псалтирів із Володимира-Волинського, а 1759 р. затримано на границі в Ужжю 9 возів книжок, надісланих із Галичини. Року 1760 привезено з Галичини 690 книжок, між ними 150 букварів. 1762 р. привезено 733 книжки, в тому числі 400 букварів, а 1770 р. привезено 448, переважно молитовників та літургічних книг.

Я особисто говорив під час прощі на Чернечій горі з 5—6 людьми, що ходили на прощу до Почаєва, Києва, Гошова та Зарваниці. Це не були туристи, які бажали побачити Золоту Брану, Софійський майдан, музеї чи інші історичні місця в Києві. Це були прості, може, й неписьменні селяни, що йшли туди з душевної потреби, на прощу до Печерської лаври, бо туди «кожного року ходив мій дід», як казали вони.

Це був голос крові. Який він сильний, це найкраще знають ті, що мусили покидати рідну землю й на чужині, мов «на ріках Вавилону», у сльозах виливати свою тугу.

Отож усвідомлення, що наші прадіди прибули на Закарпаття сотні років тому з княжої Київської Русі, отже, ми не безбатченки, а сини 50-мільйонного українського народу, що по сьогодні живе на сході Європи і є центром уваги всіх заінтересованих сусідів, усвідомлення, що ми не парії, кочовики, темні, безпросвітні селюки, а діти шляхетських, княжих, королівських родів, з якими століттями рахувалися володарі культурної Європи, та той голос крові, що століттями манив і манив наших дідів і бабунь принаймні на прощу піти до святих місць Києва, Почаєва, Гошова, Зарваниці, де починався наш рід, звідки прийшли на Закарпаття наші прадіди, — це був перший основний момент, що на нього я звернув особливу увагу, бо для багатьох з нас він був найголовнішим та найсильнішим рушієм у наростанні української свідомості в нас на Закарпатті в 1930 роках.

Другим таким основним, уже більш безпосереднім моментом у наростанні української свідомості серед молоді на Закарпатті в 1930-х роках з вважаю живучість нашого народу на Закарпатті.

Нашому народові більш-менш добре жилося в мадярській державі аж до першої світової війни, бо мав що їсти. Але всі добре знаємо, що це матеріальне добро доводило його до народної загибелі. Не так матеріальне добро, як державна політика винародовлення.

Розвал Австро-Угорської імперії після закінчення світової війни став нашим порятунком. У новоствореній демократичній Чехословацькій республіці почала підноситись освіта народу завдяки народному шкільництву, курсам для неписьменних і читальням Товариства Просвіта та Общества Духновича. Освіта стала першим імпульсом, могутнім стимулом, що оживив останню іскорку життя, приспану і присипану в нашому народі попелом денаціоналізації.

Історичним фактом є, що за Австро-Угорщини 1874 року

на території Карпатської України чи Угорської Русі була 571 руська школа. Але коли в наступні роки почалась насильна мадяризація та коли 1907 року проголошено смертельні укази міністра Аппоні із забороною вчити й писати руською, словацькою, німецькою чи румунською мовами, — на всьому терені Закарпаття залишилися всього тільки 34 народні школи й то самі тільки церковні школи, у яких, крім обов'язкової викладової мови мадярської, дозволено було вчити катехізм руською мовою. 34 руські школи на 700.000 русинів на Закарпатті!

Перший голова шкільництва після прилучення Закарпаття до новоствореної Чехословаччини фаховий педагог Йозеф Пешек отак писав про катастрофічний стан освіти на Закарпатті після розпаду Австро-Угорщини: «Русини позбавлені всякої освіти — на 60% неграмотні. Пани — всякі пани — є його ворогами, ворогом є і їхня освіта, яка зробила їх панями». Русин, як далі пише інспектор Й. Пешек, освіту вважав хитрою панською видумкою й тому ставився до неї з недовір'ям. Подібно з недовір'ям до новоствореної чехословацької шкільної системи поставилась більшість руського учительства. Із 674 учителів, що вчили в руських школах за мадярської ери, тільки 379, отже, тільки половина, погодилася вчити в новій, чехословацькій шкільній системі. Решта утрималась, надіючись на повернення мадярів. На місце відпалих учителів чехословацька влада змушена була приймати учителів-емігрантів.

Жовтнева революція Леніна ще 1917—1918 року засипала бульвари великих міст Європи тисячами й тисячами емігрантів царської Росії. В Чехословаччині вони були в найвищій пошані, й у нас для них були відкриті двері до всіх найвищих посад. Українська еміграція прийшла лише у 20-х роках. Прийшла тихо, смиренно, й вона була еміграцією менш вартісною в очах чехів. І найвище, до чого вона могла добитись, це було вчителювання в темних, заболочених, важкодоступних селах Верховини на т. зв. Підкарпатській Русі. Для багатьох українських емігрантів це було образою, приниженням, бо часто це були висококваліфіковані сили, які мусили прийняти таку долю, бо треба було жити. Але їхнє приниження, їхня жертва стала для нас, на Закарпатті, життєдайною ін'єкцією, що почала оживляти наше національне життя. Нема поступу без жертви.

Ті перші українські емігранти бачили в нас тих синів угро-руського -народу, над яким уболівали І. Верхратський, Я. Головацький, В. Гнатюк, І. Франко, над якими розпла-

кався Михайло Драгоманов. Це вони почали пригортати нас до свого українського серця, та розповідати нам про те, хто ми, звідки ми та чиї ми діти. Вони до глибини відчували наші потреби й вони це виростили в наших душах перші зерна чудодійного зілля, Євшан-зілля, що полонило наші серця і тримає їх у своєму солодкому полоні по сьогодні. Ті перші українські емігранти стали Божим благословенням для нас, і в нашому народі під Карпатами навіки остануть записані імена вчителів, професорів, директорів Василя Пачовського, Андрія Алискевича, Івана Панькевича, Володимира Бірчака, Корнила Заклинського, Андрія Дідика та всієї плеяди ідейних, жертвенних працівників із Галичини, Буковини та Великої України, які дали нам перші ін'єкції національної свідомості.

Поволі шкільні будинки почали заповнюватись дітьми. Професор Йозеф Пешек, на підставі звіту міністерства шкільництва, пише, що 1920 року вже діяли на Закарпатті 475 народних руських шкіл з 53 240 учнями, а 1934 року вже було 475 народних шкіл із 137 175 учнями. Школоповинних дітей, що не ходили до школи, начислено 1922 р. 35 855, а 10 літ пізніше таких дітей було вже тільки 3000.

Шкільний реферат в Ужгороді звітує, що 1936 року на Закарпатті діяли 4 реальні гімназії: в Ужгороді 628 учнів, у Мукачеві 271 учень, у Берегові 504 учні, в Хусті 55 учнів.

У тому часі також діяли три учительські семінарії: одна семінарія в Мукачеві з 89 учнями та дві в Ужгороді з 249 учнями.

Руських горожанських шкіл було 1936 року шість: Ужгород, Мукачево, Вел. Березний, Севлюш, Хуст та Ясіня. Разом 1360 учнів.

Крім реальних гімназій та горожанських, отже, середніх шкіл, існували на Закарпатті ще й торговельні навчальні заклади — Українська торговельна академія в Ужгороді та Українська торговельна академія в Мукачеві.

Коли 1920 року було в нас усього 874 учителі народних шкіл, то 1934 року було їх уже 2296.

Тими вчителями натхненна молодь Закарпаття почала горнутись до вищих навчальних закладів і так проф. Анталовський пише в Братиславському огляді, що 85% студентів із Закарпаття 1936 року студіювало в Кардовому університеті в Празі, 3% в Брні і 12% в Братиславі. Ті студенти, крім студій у лабораторіях, бібліотеках та архівах, виявляли свою діяльність також культурно-освітніми поїздками до Закарпаття в роках 1923, 1927, 1929 та 1931 з до-

повідями, концертами. Найбільше студентів студіювало на філософському факультеті, а далі — на медичному, природознавчому та на технікумі.

Ті студенти разом із місцевими вчителями по селах закладали читальні, які стали могутніми рушіями в культурній праці на Закарпатті. До кінця першої світової війни, як пише перший голова шкільництва на Закарпатті Йозеф Пешек, не було на Закарпатті жодної руської читальні. І він подає, що 1923 р. вже було в нас 70 читалень, з яких 43 заснувало товариство Просвіта. В них виголошено 250 рефератів для 19 170 слухачів і висвітлено 20 фільмів для 14 590 глядачів. 1936 р. товариство Просвіта мало в нас 223 читальні і 15 000 членів, а книг для позичання нараховано 33 000. У читальнях виголошено понад 200 доповідей, дано 550 академій і концертів, діяло 146 театральних труп і вони в 1934 році мали 544 виступи, був 21 оркестр, а хорів 98.

До того розвитку шкільництва та зростання активності читалень на Закарпатті варто згадати також понад 25 часописів не тільки політичного змісту, але й народно-освітнього характеру тижневики та місячники, а також два наукові журнали — «Подкарпатська Русь» та «Науковий збірник товариства «Просвіта», які служили збагаченню знання, піднесенню культури та зміцненню національної свідомості не тільки нашої молоді, але й усього населення Закарпаття.

Другою життєдайною ін'єкцією для нас, молоді 30-х років, я вважаю український Пласт, який швидко прийнявся й сильно закріпився та розрісся в наших школах.

Покійний священник-пластун о. Степан Пап видав 1976 року «Альманах Пласту», в якому детально навів імена всіх проповідників українського Пласту на Закарпатті, їхніх провідників у всіх округах та містах і селах. З того незвичайно цікавого звіту, що його подав о. С. Пап, виходить, що при закладанні Пласту на Закарпатті найбільше заслужилися патріотичні професори шкіл: проф. Андрій Дідик, Остап Вахнянин, Леонід Бачинський, Бандрівський та Гайдукевич.

Перші пластові відділи закладено в Берегові 1921 р., в Хусті — 1922, в Ужгороді, Ясіні, Сваляві, Виноградіві та Вел. Бичкові — 1924 р., а далі пішли Перечин, Мукачево, Рахів. У 1926 р. вже було 15 українських хлоп'ячих відділів з 476 пластунами і 13 дівочих відділів з 182 пластунами. Так поширювався Пласт у народних, горожанських, гімназійних школах та учительських семінаріях.

Український Пласт на Закарпатті входив до складу т. зв. Жупного Союзу Скавтів Підкарпатської Русі разом з національними групами чеських, мадярських та єврейських пластунів, а від року 1931 долучились і русофільські відділи, що їх створено 1929 року.

Але з піднесенням національної свідомості між нашою молоддю Жупна управа Скавтів, що була під чеським контролем, почала поборювати національні прояви українських пластунів, хоч мадярам та євреям усе було дозволено. Поліція почала здійснювати слідства, обшуки, забирала українські книжки. Тоді 1929 р. українські пластуни створили незалежну управу українського Пласту на Закарпатті, т. зв. Красну Пластову старшину, що її очолив директор української гімназії в Ужгороді Андрій Алискевич, а від року 1934 очолював її проф. Володимир Бірчак. Того 1934 року, 15 квітня відбулися загальні збори Союзу Скавтів Підкарпатської Русі й виявилось, що на Закарпатті вже було 88 українських пластових куренів з 3280 пластунами.

Те, що тримало пластунів разом і робило їх організованою силою, були пластові табори, поєднані з прогулками в гори, починаючи від табору під лісом у Рахові на гору Говерлу 1922 року, потім табір коло Драгова 1923 р., 1924 — Кам'яниця, далі Забродь... Під час таборування запалювано ватру, співано пісні, музика грала, були танці, забави, декламації, й це робило сильне враження на студентів, а також і на селян, що приходили туди.

Українські пластуни брали участь у «всесоравському з'їзді пластунів» у Брно 1929 року, у Джемборі в Празі — 1931 р., таборували у Варні, в Болгарії над Чорним морем, 1930 р. їздили до Царгорода, до Англії, до Геделе в Мадящині — 1933 р.

Поволі організовано пластові з'їзди, т. зв. «Святоюрські свята», які перетворювались у краєві здвиги в Ужгороді 1930 р., в Хусті — 1932, в Мукачеві — 1933, у Бичкові — 1934, в Севлюші — 1935 і т. д. У Святоюрському Святі в Вел. Бичкові в травні 1934 р. після вечері влаштовано ватру, що затягнулась до 10-ї години вечора при участі 2500 чол. інтелігенції та селян.

На Всепросвітанському з'їзді в Ужгороді 1938 р. марширувало 15 000 чоловік, на чолі з пластунами. Близько 500 пластунів марширувало на пластовому з'їзді в Буштині, в Копані крокувало понад 200 пластунів, у Рахові — 140 пластунів.

Отже, український пласт був на Закарпатті вагомим поширювачем національної свідомості й української куль-

тури не тільки серед молоді, але й серед дорослих по містах, навіть і по селах, бо молодь це притягало й надихало.

А вершиною того всього, що я тут назвав ін'єкціями, які оживлювали в нас та підносили українську національну свідомість серед нашої молоді на Закарпатті в 1930-х роках, були поступові спалахи української свідомості, що проявлялись у багатолюдних ентузіастичних з'їздах нашої молоді, наших пластунів, наших учителів і т. д.

Ось дня 1 липня 1934 року в самому центрі москвофільства, в Мукачеві, відбувся другий з'їзд Народоверхньої молоді, під час якого вулицями міста гордо походувало 9650 молоді з 84 міст і сіл Закарпаття, про що стурбовано звітувала чеська, навіть мадярська преса, зокрема, газета «Уй Кезлень».

4 липня 1936 року українські закарпатські вчителі, організовані в «Учительській Громаді», мали свій з'їзд в Ужгороді. Тоді вулицями Ужгорода з синьо-жовтими прапорами пройшло 1284 свідомих учителів. Уже тоді сконстатовано, що 70% учителів Закарпаття належало до «Учительської громади». Разючим контрастом до того був з'їзд русофільського «Учительського товарищества» в Ужгороді, у якому 26 червня 1938 р. взяло участь всього 250 учителів із Закарпаття та з Пряшівщини. Це я бачив із мого вікна в монастирі отців Василіян в Ужгороді.

17 жовтня 1937 року в Ужгороді відбувався величавий Всепросвітянський з'їзд Закарпаття, в якому вулицями столиці під синьо-жовтими прапорами пройшло 30 000 людей на площі Корятовича. Жалюгідним контрастом до того могутнього з'їзду українців був краєвий з'їзд членів Общества Духновича — «День Русской культуры», в якому взяло участь усього 190 людей у поході вулицями міста Мукачева. Студенти нашої Торговельної Академії на пальцях рахували всіх учасників.

А вже потрясаюче було дивитись на блискучу маніфестацію української свідомості населення Закарпаття 12 лютого 1939 року, коли в день виборів до Союму Карпатської України народ 93% голосів вибрав 32 своїх законних послів до парламенту своєї власної держави. Все Закарпаття замайоріло синьо-жовтими прапорами, а на вершинах Карпат палахкотіли вогні ватр на знак радості й одушевлення.

15 березня 1939 року Союм Карпатської України зібрався у Хусті й під рев гармат із півдня затвердив проголошення самостійності Карпато-Української держави.

Отакі то були ін'єкції-стимули, що розбуджували українську національну свідомість у серцях молоді Закарпат-

тя в 1930-х роках. Розбуджували, роздмухувала, розпалювали. І ця свідомість вулканом заклекотіла напровесні 1939 року, коли вибухла могутнім залпом і записалася в нашій історії як самостійна Карпато-Українська держава.

Приглядаючись до тисячолітньої історії нашого народу на південних схилах Карпат від IX століття по сьогодні, історик може запитати про деякі політичні чи церковно-релігійні моменти з нашого минулого, як от:

1) добровільно чи насильно прилучене наше Закарпаття до святостефанської корони Угорщини в IX столітті;

2) добровільно чи під якимось натиском пристало закарпатське духівництво до унії з Римською Церквою 1646 року;

3) добровільно чи насильно прилучено Угорську Русь до Чехословацької Республіки 1918 року чи до Української Радянської Соціалістичної Республіки 1945 року.

В усіх чотирьох згаданих випадках вирішальну роль грав зовнішній, позанародний, позакарпатський чинник. Народ не рішав.

Але не можна ставити під знак запитання народовецького моменту наростання української свідомості серед молоді Закарпаття в 30-х роках нашого століття.

Нам прищеплювано мадярську свідомість через насильну мадяризацію наших шкіл, навіть нашої церкви.

Нам накидувано москвофільську свідомість, підтримувану чеськими фінансами та чеськими інтригами русофільської державної влади. Але все це було нав'язувано згори й насильно.

Нас пробували приманювати до тутешняцького русинства, автохтонства мадярськими пенгами та польськими злотими, на що інколи клювали особи старшої генерації, але молодь аж ніяк не захоплювалась такою ідеологією.

Української свідомості ніхто нам не нав'язував, ніхто не силував до українства. Навпаки, чеська поліція та жандармерія били нас за українство і у в'язниці саджали, а чеська влада забороняла нам називатись українцями. А все ж таки ми не здавались, а боролись і перемогли, бо українська свідомість була нам природна, органічна, рідна. Вона нуртувала в нашій крові й проростала в 1930-х роках із дитячих сердець початкових школярів, жовтодзобих пластунчат, із палкої душі dorостаючої молоді, з глибин душі, з самої істоти генія українського народу.